

СТАНОВИЩЕ

на доц. д-р Добрин Христов Канев, НБУ, Политически науки (3.3)

по дисертационния труд „Гражданско поведение на българите по време на прехода“

за присъждане на научната степен „Доктор на политическите науки“

на доц. д-р Петя Стоянова Пачкова

Представеният за публична защита дисертационен труд на доц. д-р Петя Пачкова на тема „Гражданско поведение на българите по време на прехода“ очевидно е резултат на продължителна изследователска работа, на доразвитие и обогатяване на идеи, засегнати в предишни публикации на авторката.

Темата на дисертацията е фокусирана върху проблеми, които несъмнено са значими от научна гледна точка, но имат и важно значение в реалния политически живот. Това се потвърждава по любопитен начин от ситуацията в страната в момента на обсъждане на изследването, белязана от поредни протести на български граждани срещу корупцията на управляващите, в защита на демокрацията и на правовата държава. С други думи, действителността дава нови доказателства за актуалността на въпросите, поставени в центъра на изследването на авторката.

В дисертацията е заложена мащабната *изследователска цел* да се изследва развитието на българското гражданско общество в един период от над тридесет години, като все пак темата се стеснява до протестното поведение и действие на българските граждани. Наред с това на анализ са поставени както факторите, които го предопределят, така и носителите на тази активност в лицето на различни граждански организации.

В автореферата откриваме и по-конкретните *задачи на изследването* – изясняване на етапите в развитието на българското гражданско общество и на неговата протестна активност; определяне на неговите основни форми, проблеми и специфики; сравнения с гражданската активност в други страни; анализ на рамките, в които се разгръща българското гражданско общество; открояване на главни тенденции в неговото развитие.

Изглежда важни дразнителни фактори за насочване на авторката към точно тези проблеми са били, първо, разпространяването в медии, публицистика и някои научни публикации твърдения за „робската психика на българина, за неговата неспособност да се бори и да отстоява своите интереси“. И второ, идващите противоречиви сигнали от страна на политическите елити, с които, от една страна, сякаш се митологизират гражданското общество и гражданските действия и организации, но, от друга страна, чрез най-различни механизми се формира пасивност у хората, неспособност за изготвяне на адекватна и ефективна стратегия и тактика за борба за разрешаване на обществени и лични проблеми (вж. с. 4).

Това е създадо допълнителна мотивация за доц. Пачкова да търси най-ефективните научни пътища за очертаване на действителната картина на българската гражданска активност с акцент върху протестната дейност на гражданите – картина, която няма как да е еднозначна и безпроблемна, но показва и истинската интензивност и резултат на протестите през този продължителен период.

В такъв дух е формулирана (отново в автореферата) и основната *теза на дисертационния труд*, а именно, че „българското гражданско общество е интензивно развиващо се и по своите основни характеристики (ефективност, организация, форми на гражданска активност и т.н.) не се отличава съществено от развитието на гражданските общества на другите общества със същите социално-икономически характеристики“ (с. 3).

За да я докаже, авторката стъпва на подходяща за целта *методология*. В своето изследване на няколко хиляди протеста в цялата страна тя е приложила съчетание от исторически политологически подход, проблемен и факторен анализ, елементи на сравнителен анализ, както и контент анализ. Авторката е осъществила и качествени изследвания, като е провела дълбочинни интервюта с участници в граждански протести и граждански организации от София, Благоевград, Ботевград, Ловеч, Самоков, с. Трудовец и с. Скравена.

Използваните в труда *източници* (първични и вторични) са богати и разнообразни. Това проличава в библиографията, която включва 324 заглавия – 283 на български и 41 на английски, както и 14 електронни източника.

Предложената от доц. Пачкова *структура на дисертационния текст* също спомага за реализирането на преследваните изследователски задачи.

Тя е организираща труда си в увод, три отделни глави и заключение, като е постигнала логическа връзка и последователност между тях.

Естествено първата част, озаглавена „Същност, етапи и фактори за развитие на гражданското поведение“, е посветена най-напред на изясняване на ключовите за работата понятия като „граждани“, „гражданско общество“, „борба“, „протест“, „граждански протести“, „политическо поведение“, „политическо действие“, различни вариации на „демокрация на участието“, „контрадемокрация“, „пряка демокрация“, последвана от кратко концептуализиране на етапите, през които преминава протестното поведение на гражданите на България след 1989 г.

Основният акцент обаче е поставен върху определянето на факторите, повлияли върху степента и характера на гражданското поведение. Всъщност тази част от първа глава със своите 235 страници представлява половината от размера на целия дисертационен труд. Изброени са десет категории фактори, сред които икономически, политически, идеологически, исторически и др. Тук са взети предвид не само и не толкова обективно съществуващи рамки на развитието на гражданската активност, но и съзнателно прокарвани политики от страна на управляващи, на свързани с тях медии и учени в областта на науката (в т.ч. историческата), образованието, културата и т.н., насочени към затормозяване или овладяване на гражданското действие.

Прави впечатление, че в количествено отношение (брой страници) най-голямо внимание е обърнато на т. нар. научни фактори. Това се дължи и на обширните аналитични прегледи на съдържанието на ред публикации (в т. ч. и на теоретични списания), пряко или непряко

свързани с оценката на граждански протести в България. Идеята на авторката е по този начин „да се открият внушенията и констатациите, които те правят“, да се разкрие доколко те „стимулират развитото гражданско съзнание и поведение на българина и доколко го затормозват», «доколко дават информация за гражданска активност, доколко прикриват такава, доколко правилно я анализират и т. н.» (вж. с. 5). Разбира се, такива анализи имат своето място в труда, но ми се струва, че те прекалено натежават, че понякога навлизат в теми, които не са от важно значение за обхвата на изследването, че потенциалът на някои от анализирания периодични издания да влияят върху масовото съзнание на гражданите е надценен. По този начин на места се разцентрова тематичната насока на дисертацията, поставят се характерни за другите фактори въпроси и се остава с впечатление за известна самоцелност на части от труда. Не звучат добре и някои от избраните термини (например художествени фактори, лични фактори). Срещат се и някои пресилени твърдения (вж. например с. 201).

Втората глава е пряко насочена към изследване на гражданското поведение на българите, като нейното заглавие почти буквално повтаря заглавието на дисертационния труд. В нея откриваме една мащабна картина преди всичко на протестите в страната от началото на прехода насам. Тя е изключително богата на информация, като протестните действия са осветени от всевъзможни аспекти. Започва се с преглед и анализ на множеството субекти на протестите във вид на различни социални и професионални групи – от тютюнопроизводители през шофьори и пенсионери до футболни фенове и българи, живеещи или учещи в чужбина. С основание основен акцент е поставен на действията на младежите и студентите. Разгледани са както политически действия – от първите протести през 1990-91 година през действията срещу правителството на Виденов през 1997 г. до окупацията на СУ през 2013 г., така и други протести, по-пряко свързани с развитието на университетите и системата на образованието. Обърнато е внимание и на групите, които не са особено активни в това отношение – хора на духовната сфера, роми, български турци, безработни – и се излагат причините за това поведение.

Силен акцент в труда, който откриваме и в други негови части, виждаме в анализи на гражданската активност на българките. В случая като пример подробно е разгледана учителската стачка от 2007 г. като пример за редица особености на гражданската активност на обикновените жени в България във феминизирани сфери на обществена дейност.

В тази глава са представени подробно различните страни на протестите – териториалното им разпределение; поставените при тях цели и насоки; обществената им значимост. Оценена е ефективността им от гледна точка на постигането или непостигането на успех, като авторката предупреждава да не се преувеличава ефекта на някои протести, доколкото често решенията се дължат на друг вид намеси. Заслужава внимание и тезата на авторката, че твърде много проблеми на съвременните общества остават без внимание от страна на гражданите.

Тук се появяват вече и сравнения на българските протести с протестите в други страни – както бивши социалистически, така и развити демокрации – линия, която подчертано е продължена и в следващата глава на труда.

В края подробно са анализирани начините на организация на протестите, както и формите, които те са придобивали („класически“ и дигитални). Най-малкото защото те изглеждат се

потвърждават и от настоящите протести в страната, бихме споменали изводите, че обща характеристика на българските протести е малката степен на използвано насилие – и от страна на протестиращите, и от страна на властите, както и че техен сериозен проблем се състои в това, че не винаги се концентрират върху достатъчно малко и достатъчно реалистични искания.

В трета глава – „Тенденции в развитието на гражданското поведение“ – по-скоро се разглеждат някои тенденции в развитието на съвременния свят, които ограничават, видоизменят или пък стимулират гражданската активност. Става дума например за нарастване на престъпността и наркозависимостите, но също за повишаване на степента на религиозност и оттам на ролята на религиите по отношение на гражданското поведение. Анализира се политическата активност през последните години, свързана с неонацистки, расистки, ксенофобски настроения, организации и практики. Отстоява се и тезата за тенденции към олевяване в съвременния свят, но някои аргументи в нейна подкрепа се нуждаят от прецизиране (за негов израз се сочат например спадът в електоралната активност и възхода на крайнодесните движения).

Заключението обобщава накратко резултатите от изследователския процес и неговите изводи, които доказват основната теза на изследването, а именно, че „българското гражданско общество е интензивно развиващо се, в унисон с основните световни тенденции“ и че „по своите основни характеристики (ефективност, организация, форми на гражданска активност и т.н.) не се отличава съществено от развитието на гражданските общества на другите общества със същите социално-икономически характеристики“ (с. 462).

Дисертационният труд на доц. Пачкова обогатява наличното знание по отношение на протестното политическо поведение в България (в определени аспекти сравнявано и с протестите в други страни). Събрана е и обработена голямо количество информация, с помощта на която е очертана аналитична картина на протестната активност в България практически във всички нейни аспекти и за един продължителен период от време. Авторката е представила ясно протестната гражданска активност в страната ни като комплекс от протекли и все още протичащи сложни процеси, изяснила е основни тенденции в нейното развитие, както и нееднозначни ефекти от това поведение. Тя е показала със своите анализи както възможностите, така и границите на влиянието на гражданските действия, като се е стремяла да избягва нереалистичните (в едната и другата посока) варианти за оценка на тяхната сила.

От формална гледна точка дисертационният труд със своите 474 страници авторски текст, с богата библиография отговаря на нормативните критерии за подобен род изследователски продукт. Изпълнени са и другите изисквания като адекватното отразяване на съдържанието на дисертационния труд в автореферата, както и обоснована самооценка на приносните моменти, с която мога да изразя съгласие. Налице са и множество публикации по темата на доктората.

Същевременно в дисертационния текст могат да се открият и ред слабости, неточности, възможности за подобрене. Някои от тях бяха маркирани по-горе. Други ще спомена тук:

Налице са известни повторения, повечето смислови (с. 27, 49, 156, 439 и др.). Срещат се и връщания към вече поставени въпроси. Балансът на труда изглежда нарушен поради

големите разлики в размера на отделните глави. В много случаи цитатите са прекалено обширни и затрудняват следенето на мисълта на самата авторка (с. 41, 56, 66, 80, 141, 407 и др.).

В някои случаи може да е желателна по-обхватна и комплексна трактовка и оценка на някои политически събития и политически процеси.

Но независимо от тези и други възможни недостатъци в дисертацията, няма съмнение, че тя е едно мащабно и цялостно изследване, плод на самостоятелна работа, със свои собствени приноси по темата на изследване. Всичко това ми дава достатъчно основания, за да изразя в становището си подкрепа за присъждането на научната степен „доктор на политическите науки” на Петя Стоянова Пачкова.

София, 8 август 2020 г.

Подпис:

/Доц д-р Добрин Канев/

OPINION

of Assoc. Prof. **Dobrin Hristov Kanev**, PhD,
NBU, Political Science (3.3.)

on the dissertation "**Civil Behavior of Bulgarians during the Transition**"
for awarding the scientific degree "Doctor of Political Science"
to Assoc. Prof. **Petya Stoyanova Pachkova**, PhD

The dissertation of Assoc. Prof. Petya Pachkova on "Civil Behavior of Bulgarians during the Transition" presented for public defense is obviously the result of long-standing research, development and enrichment of ideas addressed in previous publications of the author.

The topic of the dissertation is focused on problems that are undoubtedly significant from a scientific point of view, but are also important in real political life. This is confirmed in an interesting way by the situation in the country at the time of discussion of the study, marked by another protest of Bulgarian citizens against the corruption of the government, in defense of democracy and the rule of law. In other words, reality provides new evidence for the relevance of the questions placed at the center of the author's research.

The dissertation aims at a large-scale *research goal* to study the development of Bulgarian civil society in a period of over thirty years. However the topic is narrowed to the protest behavior and actions of Bulgarian citizens. In addition, both the factors that predetermine it and the bearers of this activity in the face of various civil society organizations are analyzed.

In the author's abstract we find the more specific *tasks of the study* - clarification of the stages in the development of Bulgarian civil society and its protest activity; determining its main forms, problems and specifics; comparisons with civil activity in other countries; analysis of the framework in which the Bulgarian civil society is developing; highlighting the main trends in its development.

It seems that important irritants for directing the author to precisely these problems were, first, the statements spread in the media, journalism and some scientific publications about the "slave psyche of the Bulgarian, his inability to fight and defend his interests." And secondly, the coming contradictory signals from the political elites, which, on the one hand, seem to mythologize civil society and civil actions and organizations, but, on the other hand, through various mechanisms they are trying to form

passivity in people, inability to prepare of an adequate and effective strategy and tactics for combating public and personal problems (see p. 4).

This has created additional motivation for Assoc. Prof. Pachkova to look for the most effective research ways to outline the real picture of Bulgarian civil activity with an emphasis on the protest activity of citizens - a picture that can't be unambiguous and problem-free, but also shows the true intensity and result of the protests during this long period.

In this spirit is formulated (again in the author's abstract) also the *main thesis of the dissertation*, namely that "Bulgarian civil society is intensively developing and its main characteristics (efficiency, organization, forms of civil activity, etc.) are not significantly different from the development of civil societies of other societies with the same socio-economic characteristics "(p. 3).

To prove it, the author steps on a suitable *methodology*. In her study of several thousand protests across the country, she has applied a combination of historical political science approach, problem and factor analysis, elements of comparative analysis, and content analysis. The author has also conducted qualitative research by conducting in-depth interviews with participants in civil protests and civil organizations from Sofia, Blagoevgrad, Botevgrad, Lovech, Samokov, the village of Trudovets and the village of Skravena.

The *sources* used in the work (primary and secondary) are rich and diverse. This is evident in the bibliography, which includes 324 titles - 283 in Bulgarian and 41 in English, as well as 14 electronic sources.

The *structure of the dissertation* text proposed by Assoc. Prof. Pachkova also contributes to the realization of the pursued research tasks.

She has organized her work in an introduction, three separate chapters and a conclusion, achieving a logical connection and consistency between them.

Naturally, the first part, entitled "Nature, stages and factors for the development of civil behavior", is devoted first of all to clarifying the key concepts of the work such as "citizens", "civil society", "struggle", "protest", "civil protests", "political behavior", "political action", different variations of "participatory democracy", "counter-democracy", "direct democracy", followed by a brief conceptualization of the stages of the protest behavior of the citizens of Bulgaria after 1989.

However, the main emphasis is placed on identifying the factors that influenced the extent and nature of civil behavior. In fact, this part of the first chapter with its 235 pages represents half the size of the entire dissertation. Ten categories of factors are listed, including economic, political, ideological, historical and others. This takes into account not only and not so much objectively existing frameworks for the development of civil activity, but also deliberately pursued policies by governments, related media and scientists in different fields (including history), education, culture, etc., aimed at harassing or controlling civil action.

It is noteworthy that in quantitative terms (number of pages) the greatest attention is paid to the so-called scientific factors. This is also due to the extensive analytical reviews of the content of a number of publications (including theoretical journals), directly or indirectly related to the assessment of civil protests in Bulgaria. The author's idea is thus "to highlight the suggestions and findings they make", to reveal how they stimulate the developed civil consciousness and behavior of the Bulgarian and how much they hinder him", "how much they give information about civic activity, how much they hide such, how correctly they analyze it, etc.» (see p. 5). Of course, such analyzes have their place in the work, but it seems to me that they are too heavy, that they sometimes enter into topics that are not important for the scope of the study, that the potential of some of the analyzed periodicals to influence the mass citizens' consciousness is overrated. In this way the thematic direction of the dissertation is distracted in some places, questions characteristic of the other factors are asked and one is left with the impression of a certain self-purpose of parts of the work. Some of the chosen terms (for example "artistic factors", "personal factors") also do not sound well. There are also some exaggerated statements (see, for example, p. 201).

The second chapter is directly aimed at studying the civil behavior of Bulgarians, as its title almost literally repeats the title of the dissertation. There we find a large-scale picture of the protests in the country since the beginning of the transition. It is extremely rich in information, and the protests are covered from all aspects. It begins with a review and analysis of the many subjects of the protests in the form of various social and professional groups - from tobacco growers through drivers and retirees to football fans and Bulgarians living or studying abroad. With good reason, the main emphasis is placed on the actions of young people and students. Both political actions are considered (from the first protests in 1990-91 through the actions against Videnov's government in 1997 to the occupation of Sofia University in 2013) and other protests more directly related to the development of universities and the education system. Attention is also paid to the groups that are not very active in this regard -

people in the spiritual sphere, Roma, Bulgarian Turks, unemployed - and the reasons for this behavior are presented.

We see a strong emphasis in the work, which we find also in other parts of it, in analyzes of the civil activity of Bulgarian women. In this case, the teachers' strike from 2007 is considered in detail as an example of a number of features of the civil activity of ordinary women in Bulgaria in feminized spheres of public activity.

This chapter presents in detail the different aspects of the protests - their territorial distribution; the goals and guidelines set for them; their social significance. Their effectiveness is assessed in terms of success or failure, and the author warns not to exaggerate the effect of some protests, as often the decisions are due to other types of interventions. Author's thesis that too many problems of modern societies are ignored by the citizens also deserves attention.

Comparisons of the Bulgarian protests with the protests in other countries - both former socialist and developed democracies - are already appearing here - a line that is emphatically continued in the next chapter of the paper.

At the end, the ways of organizing the protests are analyzed in detail, as well as the forms they have acquired ("classic" and digital). At least because they seem to be confirmed by the current protests in the country, we would mention the conclusions that a common feature of the Bulgarian protests is the low level of violence used - both by the protesters and the authorities, and that their serious problem is that they do not always concentrate on few and on realistic enough demands.

The third chapter - "Trends in the development of civil behavior" - rather discusses some trends in the development of the modern world, which limit, modify or stimulate civil activity. It is about, for example, an increase in crime and drug addiction, but also an increase in the degree of religiosity and hence the role of religions in civic behavior. The political activity in recent years related to neo-Nazi, racist, xenophobic sentiments, organizations and practices is analyzed. The thesis of tendencies towards increasing of leftist attitudes and action in the modern world is also defended, but some arguments in its support need to be specified (for its expression, for example, the decline in electoral activity and the rise of far-right movements are pointed out).

The conclusion summarizes the results of the research process and its results, which prove the main thesis of the study, namely that "Bulgarian civil society is intensively developing, in line with major global trends" and that "in its main characteristics (efficiency, organization, forms of civil activity, etc.)

does not differ significantly from the development of civil societies of other societies with the same socio-economic characteristics” (p. 462).

The dissertation of Assoc. Prof. Pachkova enriches the available knowledge regarding the protest political behavior in Bulgaria (in certain aspects compared to the protests in other countries). A large amount of information was collected and processed, with the help of which an analytical picture of the protest activity in Bulgaria was outlined in practically all its aspects and for a long period of time. The author has clearly presented the protest civil activity in our country as a complex of past and still ongoing complex processes, she has clarified the main trends in its development, as well as ambiguous effects of this behavior. She has shown with her analyzes both the possibilities and the limits of the influence of civil actions, trying to avoid unrealistic (in both directions) options for assessing their strength.

From a formal point of view, the dissertation with its 474 pages of author's text, with a rich bibliography meets the normative criteria for this kind of research product. The other requirements are also met, such as the adequate reflection of the content of the dissertation in the author's abstract, as well as a substantiated self-assessment of the contribution moments, with which I can agree. There are also many publications on the topic of the doctorate.

At the same time, a number of weaknesses, inaccuracies, opportunities for improvement can be found in the dissertation text. Some of them were marked above. Others I will mention here:

There are certain repetitions, most of them semantic (pp. 27, 49, 156, 439, etc.). There are also returns to questions already asked. The work balance seems to be disturbed due to the large differences in the size of the individual chapters. In many cases the quotations are too extensive and make it difficult to follow the thought of the author herself (pp. 41, 56, 66, 80, 141, 407, etc.).

In some cases, a more comprehensive interpretation and assessment of certain political events and political processes may be desirable.

But despite these and other possible shortcomings in the dissertation, there is no doubt that it is a large-scale and comprehensive study, the result of independent work, with author's own contributions to the research topic. All this gives me enough grounds to express in my opinion support for the award of the scientific degree "Doctor of Political Science" to Petya Stoyanova Pachkova.

Sofia,

August 8, 2020

Signature: _____

Assoc. Prof. Dobrin Kanev, PhD